

Tyskere på Flugt

Noter

Bogen bygger på arkivstudier, avisartikler og beretninger i form af dagbøger og erindringer. I citaterne er bibeholdt den oprindelige retstavning. De upublicerede citater er oversat af forfatteren, og moderne retstavning er anvendt. Derudover har jeg benyttet mig af den publicerede litteratur om emnet – både udenlandsk og national. Det drejer sig om Flygtningeadministrationens egen redegørelse og Arne Gammelgaard, Henrik Havrehed, Kirsten Lyloff og Leif Hansen Nielsens bøger. I andre tilfælde henviser jeg til yderligere orientering i artikler om det pågældende emne.

Flugten over isen

En aktuel historie

Side 2

Adelheide Boruttas historie findes i Leif Guldmann Ipsens: *Menschen hinter Stacheldraht. Das Flüchtlingslager in Oksbøl 1945-49*. Blåvandshuk 2002, s. 75-86. Samt egen samtale med Adelheide Borutta i Oksbøl 2008.

Tysk sammenbrud på østfronten

Afsnittet overordnede dele er baseret på bl.a. Ian Kershaw: *The End – The Defiance and Destruction of Hitler's Germany 1944-45*. London 2012. (da. *Slutspil*); Norman Davies: *Europe at War 1939-45 – No simple Victory*. London 2007. (da. *Europa i krig 1939-45*); Ian Buruma: *Year Zero – A History of 1945*. London 2013. (da. *År Nul*); Alfred M. de Zayas: *Nemesis at Potsdam – The Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans*. London og Boston 1977.

Side 6

Rudolf Kruschinski, Frau Dieckmann og Frau Beckers historier stammer fra interviews lavet af Radio Bremen i 1987 af Detlef Michelers. Privateje.

Eva Droeses (f. Höpfner) flugtberetning "18. feb 45-13. marts 45". Beretningen findes i Peder Søndergaards arkiv, Bov. Historien er også genfortalt i Ole Steen Hansen: *Tyskernes katastrofe – Sammenbruddet i øst*. København 2015, s. 213ff.

Side 9

Andreas Nitschmanns beretning *Interniert in Dänemark* findes i Ermlandbriefe 1955: <http://www.ermlandfamilie.de/index.php/ermlandbriefe.html>

Side 12

Karl Rudolf og Charlotte Lickfett citaterne stammer fra brevsamlingen *Flygtningebreve*, som er under udgivelse v. Mariane Aarhus og Vardemuseerne.

Både et dansk og tysk problem

Tabernes historie

Side 16

Daglige Beretninger om Begivenheder under Besættelsen fra Januar 1944 til Maj 1945. Redaktør Søren Hansens Beretninger om Tiden fra den 19. September 1944 til den 4. Maj 1945. København 1946, s. 644.

Side 17

Aktstykker vedrørende de tyske flygtninge i Danmark 1945-49. København 1950, Aktstykke 1, s. 22.

Side 18

Hitlers ordre fra 4. februar 1945 om at evakuere tyske flygtninge til bl.a. Danmark. Trykt i *Führererlasse 1939-45. Zusammengestellt und eingeleitet von Martin Moll. Hamburg 2011, Dok. 385, s. 479.*

Side 19-20

Intern tysk drøftelse vedr. indkvarteringen af de tyske flygtninge af 15. februar 1945. *Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedr. besættelsen af Danmark*, bind 9. Dok. 81. Udgivet af John T. Lauridsen. København 2012.

Side 21-22

Frau Dieckmanns og Hr. Kleins interviews lavet af Radio Bremen i 1987 af Detlef Michelers. Privateje

Landsforræderi

Side 23-27

De frie Danske, 25. marts 1945, nr. 5, side 7.

Frit Danmark, 6 april 1945, nr. 1, side 5.

De frie Danske, 15. april 1945, nr. 6 side 8.

De danske lægers dilemma

Side 28

Det danske frihedsråds opråb til de danske læger 21. marts 1945, om at de ikke skal yde lægehjælp til de tyske flygtninge. Trykt i (Niels Alkil red.): *Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog med Henblik paa Lovene af 1945 om landsskadelig Virksomhed.* København 1945, Bind 1, s. 279.

Side 29

Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedr. besættelsen af Danmark, bind 9. Dok. 144 og dok. 149. Udgivet af John T. Lauridsen. København 2012. I Kirsten Lyloff "Kan lægeløftet gradbøjes?" i *Historisk Tidsskrift* nr. 99, hæfte 1, 1999, s. 45 og 48.

Side 30

(Niels Alkil red.): *Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog med Henblik paa Lovene af 1945 om landsskadelig Virksomhed.* København 1945, Bind 1, s. 135. Se også: *Danmark en god mand? – Historien om Günter Toepke.* Odense 2017, side 128

Side 31

Der henvises til Kirsten Lyloff: "Kan lægeløftet gradbøjes?" i *Historisk Tidsskrift* nr. 99,

hæfte 1, 1999; Arne Gammelgaard: *På Hitlers Befaling*. Varde 2005; Leif Hansen Nielsen: *De tyske flygtninge i Nordslesvig 1945-48*. Aabenraa 2013.

Hvad skal der nu ske?

Side 32

Daglige beretninger om begivenheder under besættelsen fra januar 1944 til maj 1945. Redaktør Søren Hansens *Beretninger om Tiden fra den 19. september 1944 til den 4. maj 1945*. København 1946, s. 820.

Side 33

Uddrag af Elisabeth von dem Knesebecks dagbog s. 119ff. Arne Gammelgaard *Auf Führerbefehl in Dänemark*. Varde 2005.

Andreas Nitschmanns beretning "Interniert in Dänemark" findes i Ermlandbriefe 1955:
<http://www.ermlandfamilie.de/index.php/ermlandbriefe.html>

Side 34

Ingrid Miraus dagbog: "III, 25. april 1945-30. november 1945". Privateje.

Omtale i flere aviser bl.a. Sorø Amts Dagblad 7. maj 1945.

Side 35-36

Oksbøllejren som opsamlingslejr for de tyske flygtninge, Vestkysten 7. maj 1945.

Side 37

Hemmeligt stemplede papirer fra marts-april 1945 vedrørende: *Plan for Holding and Administering enemy Prisoners of War in Denmark. G-1. Div. SHAEF, Roll. No. 16*. The National Archives, London.

Rigsdagstidende 12. og 13. juni 1945.

Side 38

Se fx Vestkysten 18. juni 1945: *80.000 Tyskere i Danmark*; Herning Folkeblad 18. juni 1945: *Endnu 80.000 Mand tyske Tropper her i Landet*.

Aktstykker vedrørende de tyske flygtninge i Danmark 1945-49. København 1950, Aktstykke 22, s. 68.

Flygtningeforsorg

Tyske svin

Side 40

Elisabeth von dem Knesebecks dagbog. Arne Gammelgaard *Auf Führerbefehl in Dänemark*. Varde 2005.

Aftenbladet 21. juni 1945: *40 flygtninge dør hver dag i København*.

Side 41

Der kan findes adskillige eksempler på razziaer fra den første tid se fx Vestkysten 7. juni 1945; Nationaltidende den 20. juli 1945.

Fremtidens dom

Side 42

Berlingske Tidende 24. juli 1945: *60 Præster forsvarer de tyske Flygtninge*.

Karl Rudolf og Charlotte Lickfett citaterne stammer fra brevsamlingen *Flygtningebreve*, som er under udgivelse v. Mariane Aarhus og Vardemuseerne.

Referat af forhandlinger mellem Arbejds- og socialministeriet og Allied Military mission to Denmark 19. august 1945. Flygtningeadministrationens arkiv. RAK 1846/130.

Side 44

Johannes Kjærbøl: Tale holdt 29.9.45, s. 9. RAK. Flygtningeadministrationens arkiv 1846/131.

Side 45

Referat fra møde i Indkvarteringsudvalget 8. september 1945. RAK.

Flygtningeadministrationens arkiv 1846/130. Se også: John V. Jensen: "... over for os selv og over for Fremtiden. Den danske Rigsdag og de tyske flygtninge 1945-46" i *Historisk Tidsskrift* nr. 112, hæfte 1, s. 135.

Et dansk Neuengamme?

Side 46

Poul Henningsen: Kronikker i Politiken d. 26. og 27. februar og 15. marts 1946.

Side 47

For nærmere omtale se. John V. Jensen: "At skabe orden i kaos – et portræt af Oksbøllejrens første chef Harry Bjørnholm" i *Opdatering 2017. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 141.

Forskell på små og store lejre

Side 48

Se fx Jyllands-Posten den 24. oktober 1945: *35.000 tyske Flygtninge i Oksbøllejren*.

Brev fra den tyske flygtning Martin Paul til hr. Kjer i Aller ved Christiansfeld. Privateje.

Side 50

Vestkysten 27. juni 1945: *Planer om at udvide Oksbøl-Lejren til at tage 50.000 Flygtninge*.

Statistikken er trykt i Flygtningeadministrationens Hvidbog *Flygtninge i Danmark 1945-49*. København 1950, s. 293ff (Bilag 3). Den anden statistik er et hæfte udsendt af Statens civile Luftværn: *Tyske Flygtninge i Danmark den 1. januar 1946 kl. 12.00*. Findes bl.a. på Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.

Side 51

Karl Rudolf og Charlotte Lickfett citaterne stammer fra brevsamlingen *Flygtningebreve*, som er under udgivelse v. Mariane Aarhus og Vardemuseerne.

Side 52-53

Hr. Kleins historie stammer fra interviews lavet af Radio Bremen i 1987 af Detlef Michelers. Privateje.

For nærmere omtale se. John V. Jensen: "At skabe orden i kaos – et portræt af Oksbøllejrens første chef Harry Bjørnholm" i *Opdatering 2017. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 143.

70.000 kg kartofler om ugen

Side 53

Johannes Kjærbøl: *Modvind og medbør*. København 1959, s. 207.

Flygtningeadministrationens Hvidbog: *Flygtninge i Danmark 1945-49*. København 1950, s. 7.

Side 54

Leif Hansen Nielsen: *De tyske flygtninge i Nordslesvig 1945-48*. Aabenraa 2013, s. 150.

John V. Jensen: "Human, men Gæstfriheden ikke for stor" i *Dansk Madhistorie – mad i krig og krise*. Gammel Estrup 2014, s. 111.

Side 56

Brev dateret 7. februar 1947 fra Frau Emilie Steppath i Oksbøllejren til Fru Johanna Kyed, Tørring St. Privateje.

Gabrielle Stüber: *Der Kampf gegen den Hunger 1945-50. Die Ernährungslage in der britischen Zone Deutschlands, insbesondere in Schleswig-Holstein und Hamburg*. Neumünster 1984, s. 71ff og 798ff; John V. Jensen: "Human, men Gæstfriheden ikke for stor" i *Dansk Madhistorie – mad i krig og krise*. Gammel Estrup 2014.

Deutsche Nachrichten den 12. august 1946

Side 57

John V. Jensen: "Retten er sat. Lov og orden blandt de tyske flygtninge" i *Nordisk Kriminalreportage 2015*, s. 439ff.

John V. Jensen: "Human, men Gæstfriheden ikke for stor" i *Dansk Madhistorie – mad i krig og krise*. Gammel Estrup 2014, s. 111.

Notits: "Solgt Varer til de tyske flygtninge", Hejmdal 18. august 1945.

Side 58

Erna Henke breve, s. 111ff; Arne Gammelgaard *Auf Führerbefehl in Dänemark*. Varde 2005.

John V. Jensen: "Human, men Gæstfriheden ikke for stor" i *Dansk Madhistorie – mad i krig og krise*. Gammel Estrup 2014, s. 113.

Side 59

For nærmere omtale se. John V. Jensen: "At skabe orden i kaos – et portræt af Oksbøllejrens første chef Harry Bjørnholm" i *Opdatering 2017. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 132ff.

Side 60

Demokraten Aarhus 14. august 1945: *Syv CB'ere suspenderet*.

Jørgen Carlsson: "Dagbog I. Ført fra 1946 til 23. september 1949". Privateje.

Side 61

For nærmere omtale se. John V. Jensen: "At skabe orden i kaos – et portræt af Oksbøllejrens første chef Harry Bjørnholm" i *Opdatering 2017. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 134.

Sygdomme, arbejde og sport

Side 63-64

Günter Schneiders dagbog "Tagebuch 15.11 1946". Privateje.

Side 65

Uddrag af Bernhardt Blaedktes dagbog; Arne Gammelgaard "Auf Führerbefehl in Dänemark". Varde 2005, s. 84ff.

Side 66

Information den 14. februar 1947: *Der fødes 150 Børn om Maaneden i Flygtningelejrene.*

Et demokratisk Europa

Den nødvendige oplysning

Side 68-86

John V. Jensen: "At vinde freden – mellem nazisme og demokrati – om skole- og undervisningsarbejdet blandt de tyske flygtninge i Danmark 1945-49" i *Opdatering 2018. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 97.

Side 71

Socialdemokraten 31. 12. 1945: *En Sommer blandt tyske Flygtninge.*

Side 72

Flygtningeinspektørrapporter 1945-49. Rapport fra Thistedvejen pr. Vadum 24. januar 1946. RAK. Flygtningeadministrationens arkiv. 1846/144.

Demokrati bag pigtråd?

Side 73

John V. Jensen: "At vinde freden – mellem nazisme og demokrati – om skole- og undervisningsarbejdet blandt de tyske flygtninge i Danmark 1945-49" i *Opdatering 2018. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 97.

Deutsche Nachrichten 20. maj 1946, s. 8.

Hvem bekymrer sig om os?

Side 76

Isefjordsposten 31. oktober 1946,

Optegnelse fra Ilse Braun. Findes i kopi på Lemvig Museum

Side 76-77

"Rejse til den britiske Zone i Tyskland, Berlin og Paris, den 18.-29. august 1946". Flygtningeadministrationens arkiv. RAK 1846/130.

Side 78

Brev fra den tyske flygtning Martin Paul til hr. Kjer i Aller ved Christiansfeld. Privateje.

Side 79

Berlingske Tidende 1. januar 1947: *Bliv i Danmark saa længe som muligt...*

Land og Folk den 5. april 1947: *Kløvermarkslejren rømmes til sommer.*

Side 80

Karl Rudolf og Charlotte Lickfett citaterne stammer fra brevsamlingen *Flygtningebreve*, som er under udgivelse v. Mariane Aarhus og Vardemuseerne.

Ud af Danmark

Side 81

John V. Jensen: "Nu er alle farer overstået – om angrebet på flygtningetoget ved Sdr. Vognbjerg" i *Opdatering 2012. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 42ff.

Side 82

Günter Schneiders dagbog "Tagebuch 15.11 1946". Privateje.

Side 83

John V. Jensen: *Danmark en god mand. Historien om Günter Toepke*. Odense 2017, s. 164.

428.500.000 kroner

Side 84

Rester af præjsisk storhed i det sidste Flygtninge-Tog. Udateret avisartikel omkring 15. februar 1949.

Side 85

Karl Rudolf og Charlotte Lickfett citaterne stammer fra brevsamlingen *Flygtningebreve*, som er under udgivelse v. Mariane Aarhus og Vardemuseerne.

Side 86

John V. Jensen: "... over for os selv og over for Fremtiden. Den danske Rigsdag og de tyske flygtninge 1945-46" i *Historisk Tidsskrift* nr. 112, hæfte 1, s. 135.

Flygtningeadministrationens Hvidbog: *Flygtninge i Danmark 1945-49*. København 1950, s. 14.

Bundesgesetzblatt Jahrgang 1953, Teil II. Gesetz betreffend das Abkommen vom 26. februar 1953 zwischen der Bundesrepublik und dem Königreich Dänemark über die Erstattung der Aufwendungen in Verbindung mit dem Aufenthalt deutscher Flüchtlinge in Dänemark von 1945 bis 49. Vom 24. august 1953.

Historiens Dom

Er flødeskumsfronten en myte?

Side 88

Schicksal in Zahlen. Volksbund Deutscher Kriegsgräberfürsorge. Kassel 1986, s. 85f; *Am Rande der Strassen. Kriegsgräber in Europa und Übersee*. Kassel 1998, s. 10ff.

Side 89

Holbæk Amts Tidende 6. november 1946: *11.500 tyske Flygtninge begravet i Danmark*. Se i

øvrigt John V. Jensen: "Det gør en forskel... Kriegergrave i et nationalt perspektiv" i *Opdatering 2011. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*.

Side 90

Præsteforeningens Blad 3. 8. 1945.

Side 91

John V. Jensen: "Det gør en forskel... Kriegergrave i et nationalt perspektiv" i *Opdatering 2011. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 85.

Aviskronik Vestkysten 28. maj 1958: *Døde tyskere og kristne danskere*.

Den skrøbelige humanitet

Side 92

John V. Jensen: "Det gør en forskel... Kriegergrave i et nationalt perspektiv" i *Opdatering 2011. Årbog for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 84.

Side 93

Edvin Kræmer: *Åvner for Vinden. Roman om de tyske Flygtninge i Danmark*. København 1947, s. 234f.

Side 94

Flygtningeadministrationens Hvidbog: *"Flygtninge i Danmark 1945-49*. København 1950, s. 7.

Side 95

Første Mindesmærke over de tyske soldater. Se bl.a. Folkebladet for Randers og Omegn 11. december 1959.

Side 96

Berlingske Tidende 15. november 1965: *Mindes krigens faldne*.

Side 99

Se også John V. Jensen: "... over for os selv og over for Fremtiden. Den danske Rigsdag og de tyske flygtninge 1945-46" i *Historisk Tidsskrift* nr. 112, hæfte 1.